

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823

№2(4)/2024, 76-81

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК: 78.072.2

DOI: [10.52754/16948823_2024_2\(4\)_13](https://doi.org/10.52754/16948823_2024_2(4)_13)

КЫРГЫЗДЫН САЛТТУУ МАДАНИЯТЫНДАГЫ КОМУЗДУН ОРДУ

МЕСТО КОМУЗА В ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ КЫРГЫЗОВ

THE PLACE OF KOMUZ IN THE TRADITIONAL CULTURE OF THE KYRGYZ PEOPLE

Боронбаев Ажимамат Жусупович

Боронбаев Ажимамат Жусупович

Boronbaev Ajimamat Zhusupovich

филос.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.филос.н., доцент, Ошский государственный университет

Associate Professor, Dr., Osh State University

Нуралбек Токтоназар уулу

Нуралбек Токтоназар уулу

Nuralbek Toktonazar uulu

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

master's student, Osh State University

КЫРГЫЗДЫН САЛТТУУ МАДАНИЯТЫНДАГЫ КОМУЗДУН ОРДУ

Аннотация

Бул макалада кыргыз улуттук-профессионалдык маданиятындагы жаңыдан калыптанган комуздун орду жана улуттук музыкадагы улуттук оркестрдин жаралуу тарыхына мифологиялык жана философиялык ойлорду жеткирүүгө аракет жасалды. Ошол эле учурда кыргыз маданиятындагы комуздун жаралуу тарыхы, мифологиясы миң жылдык тарыхты карманып келүүсү баяндалат. Ал аркылуу элдердин каада салты, үрп-адаты учук улуу элдердин жашоосунун ыргагын кооздоп, барлыгын аздектеп көмөктөш-тектеш болуп келген. Кыргыздар комузун кайсыл улуттун той-тамашасына барбасын өзү менен кошо көтөрүп жүргөн. Комуз - кыргыз улуттук кылассикалык музыка аспаптарынын бири. Бул улуттук аспаптын жоктон бар болуп, барлыкка келиши, жаралышы жөнүндө, ар түрдүү уламыш, болмуш, жомоктор ооздон-оозго өтүп айтылып келет. Комуздун табылышы жөнүндө бабалардан-балдарга, байыркылардан-кийинкилерге, укумдан-тукумга ооз эки айтылып келе жаткан бул ата мурас жаңы тил илиминде фольклордук-салттык маданият багытында өнүгүү түшүнүгүнө ээ болууда. Демек, бул илимий-чыгармачылык багытта улуттук музыкалык аспаптар көптөгөн изилдөөлөргө муктаж. Сан эсепсиз улуттук санжырабыз, музыкалык аспаптарыбыз жөнүндө айтыла турган кептер фольклордук-салттык иликтөөлөрдүн өбөлгөсү болмокчу.

Ачкыч сөздөр: салт, музыка, мурас, мифология, фольклор, комуз, кыяк, сыбызгы

МЕСТО КОМУЗА В ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ КЫРГЫЗОВ

Аннотация

В данной статье предпринята попытка передать мифологические и философские размышления о месте новообразованного комуза в кыргызской национально-профессиональной культуре и истории создания национального оркестра в национальной музыке. Одновременно описывается история и мифология создания комуза в кыргызской культуре, имеющая тысячелетнюю историю. Благодаря ему традиции и обычаи народов росли, украшая ритм жизни людей, помогая почтить их существование. Благодаря ему родились традиции и обычаи народов. Кыргызы носили с собой кум всякий раз, когда отправлялись на вечеринку любой национальности. Комуз – один из кыргызских национальных традиционных музыкальных инструментов. О существовании, появлении и создании этого национального инструмента из уст в уста передавались различные легенды, истории и сказания. Об открытии Комуза, о котором рассказывается от предков детям, от древних к позднейшим, из поколения в поколение, это родовое наследие обретает концепцию развития в направлении фольклора и традиционной культуры в новом языкознании. Кыргызы носили с собой кум всякий раз, когда отправлялись на вечеринку любой национальности. Комуз – один из кыргызских национальных традиционных музыкальных инструментов. О создании этого национального инструмента из уст в уста передаются различные легенды, истории и сказания. Открытие Комуза – это наследие, которое передается от предков детям, от древних к следующим, из поколения в поколение. Поэтому в этом научно-творческом направлении национальные музыкальные инструменты нуждаются

THE PLACE OF KOMUZ IN THE TRADITIONAL CULTURE OF THE KYRGYZ PEOPLE

Abstract

In this article, an attempt was made to convey mythological and philosophical thoughts on the place of the newly formed komuz in Kyrgyz national-professional culture and the history of the creation of the national orchestra in national music. At the same time, the history and mythology of the creation of komuz in the Kyrgyz culture, which follows a thousand-year history, is described. Through it, the traditions and customs of the peoples have been growing, beautifying the rhythm of people's lives, and helping to honor their existence. The Kyrgyz people used to carry their kum with them whenever they went to a party of any nationality. Komuz is one of the Kyrgyz national traditional musical instruments. Various legends, stories, and tales have been told from mouth to mouth about the existence, emergence, and creation of this national instrument. About the discovery of Komuzh, which is being told from ancestors to children, from the ancients to the next, from generation to generation, this ancestral heritage is gaining the concept of development in the direction of folklore and traditional culture in the new linguistics. Therefore, in this scientific and creative direction, national musical instruments need a lot of research. Countless stories about our national genealogy and musical instruments will be the basis for folklore and traditional research.

во многих исследованиях. Бесчисленные истории о нашей национальной генеалогии и музыкальных инструментах станут основой фольклорных и традиционных исследований.

Ключевые слова: традиции, музыка, наследие, мифология, фольклор, комуз, кыяк (байдарка), сыбызгы
Keywords: traditions, music, heritage, mythology, folklore, komuz, kayak, sybyzgy

Ак карлуу тоону аралап, ак мөңгүү сууну жакалап, «атам-тоо, энем-суу» дешип төрт мезгил менен айкалышып, жашап келген көчмөн кыргыз эли байыртан ырга ыктуу, тамашага шыктуу болуп манасын айтып, кол ойнотуп комузун чертип, обонун созуп, кең талаа менен Ала-Тоосун бир кылып ырдап келишкен. Өз жашоо тарыхында, кыргыз улутунун руху маданиятына төп келип, доордон-доорго учук улап бар өнөрүн сактоо, өткөрүп берүү жолунда «бир жакадан баш, бир жеңден кол» чыгарган сыягында «өнөр-талантын» улуттун мурасы катары аянбай кошуп келгени чын. Андай жөрөлгөлөрдүн төр башында ата мурас үч кылдуу комуз аспабы. Байыркы ата-бабаларыбыз баскан жолун, көргөн турмушун үн аркылуу берип келе жаткан учурдагы фольклордук-салттык түшүнүктөрдүн башаты катары кабылданат. Комузсуз кыргыз элинин тарыхын, маданиятын элестетүү кыйын. Комуз башка элдердин кылдуу аспаптарынан өзгөчөлөнүп, жөнөкөй көрүнгөнү менен колдонууда канчалаган сырлары бар: кулагынын ондон ашык түргө күүлөнүшү, кол ойнотуу ыкмалары, шилтем ыкмаларынын ар түрдүүлүгү менен айрымаланат [4; 5].

Дүйнө элинде көлөмү боюнча эң чоң деп эсептелген «Манас» эпосу муундан-муунга, ооздон-оозго өтүп кылымдарды карытып сакталып келсе, кыргыз коомчулугунда комуз күүсү да ага тектеш, үзөңгүлөш. Комуздун Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-түрк” эмгегинде кездешкенин көрүүгө болот: “Диван Лугат” сөздүгүндө “кубуз” сөзү “удга окшош, кылдуу музыкалык аспап” дегенди билдирет” [7/8]. Ага үзөңгүлөш дегенибиздин себебин манас жана манасчылар жөнүндө изилдөө жүргүзгөн Наталия Кашук «Алтындын эң жогорку пробасы» аттуу макаласында «...Саякбай, один, разыгрывает целое действие народной драмы. Мы становимся зрителями своеобразного театра – театра одного актера, исполнитель которого - манасчи», -деп айтканы буга мисал [1/5]. Ал эми, комуздун коштоосундагы күү баяны да муундан-муунга кагаз бетине түшүрүлбөстөн эске тутуу, угуу сезимдери менен элибиздин көөдөнүн толтуруп келет. Феодр Шаляпин орустун биринчи оркестр түзүүчүсү Василий Андреевге «Ты пригнул у своего доброго, теплого сердца сиротку-балалайку. От твоей заботы, любви она выросла в чудесную русскую красавицу, покорившую своей красотой весь мир», -деп мактоо сөзүн арнаган эле [1/58].

Комузду колго алып, эл аралап, атак-даңкка жеткен залкар таланттар, күү чеберлери, жаш муундарга эстетикалык тарбия берүүдө кызматы төө көтөргүс. Түшүнгөн адамга, комуз күүсү болобу же обондуу ырларыбы таасири абдан чоң. Комузду жандап, күү чертип үйрөнө баштаган учурунда адам аң-сезими, көөдөнү, ички туйгуусу ар тараптуу гармоникалык кабылдоого душар болот. Инсан дүйнө таанымы кыял аркылуу кеңейип, шыктантып, жаратылышка, айлана-чөйрөгө болгон мамилеси тунук, тазалыкты издей баштайт. Өнөр адамынын дүйнө таанымы бир канча кеңейип, комуздун жаралуу тарыхына, мифологиясына, мураскорлугуна илимий-чыгармачылык изденүүсүнө шык алуусу аргасыздан өзгөрөт. Анткени, комуз кармаган адам аны ойноо менен эле чектелбестен, комуздун жаралуу тарыхын, үч кылдуу үнү, добушунун мифологиясын кыргыздын жаралуу тарыхына кошуп, кылымдардан бери жашап келе жаткан өтмүшүнө кабылгансып, аны кайрадан чубап, жаңыртууга бел байлаганын айткысы келет. Арийне, комуз - элдеги эң көрүнүктүү жана авазы мукамдуу музыкалык аспап. Анын үнү ар бир кыргыздын жашаган жеринде, конгон жайлоосунда жаңырып тураары факт. Уккулуктуулугу кээде өтө жагымдуу, кээде муңга толгон маани-маңызы, руханий байлыгы менен жанрдык, тематикалык жана ритмдик өзгөчөлүгүн сактап, уккан-көргөндү өзүнө тартат, кызыктырат. Комуздун көөдөнүнөн жаралган кереметтүү обон-күүлөр илимий-чыгармачылык багытынтагы изилдөөчүгө да абдан кызыктуу. Орус илимпоздоруун бири Владимир Александров «Өрүк комуз» аттуу макаласында «В лесу выросло, из лесу вынесли, на руках плачет, а на полу скачет». О таком инструменте мечтал народ. В России им стала балалайка. В Киргизии – комуз, - эң сонун салыштырууну айткан [1:58]. Комуздун чертилиш ыгы, кол ойнотуп аткаруу ылдамдыгы боюнча да өзгөчөлөнөт. Алсак, сол колдун жайгашуусуна жана

аспаптын толгонушуна карап, оң колдун кисти кыймылын эркин кармоо аракетин менен комуз кылдарынан так карманып, үндүн даана тапталышын бир максатка, бир ойноо ыгына багынтуу эрежесине ээ.

Обондуу ыр-күүлөр, айтым күүлөр жана залкар күүлөр деп үч негизги топко бөлүнөт. Обондуу ыр-күүлөрдүн негизи – аталышы айтып тургандай эле элдик ырлар, күүлөр, обондордун топтомунан түзүлөт. Аларды өздөрүнүн көлөмү, формасы жана ойноо ыкмалары боюнча оңой эле ажыратып кароого болот. Бул күүлөрдү комуз ойноо өнөрүн кичине өздөштүрүүгө киришкен окуучуларга пайдаланса жеткиликтүү ыкма сыпатында тез, оңой кабылданат.

Комузду кыргыз эли улуттук “бренд”, керектүү аспап катарында кадырлап, сыйлап, барктап келген. Байыркылар өз доорунда комузду ар бир үйдүн төрүнө туш кийиздин бетине илип коюушчу экен. Ал эми колунда бар, байлар болсо алты канат боз үйдүн ички жабдылышын ар кандай арнамент менен боёп, безелентип, туш кийиздер, кара кийиз, чий, карышкырдын, жолборустун, түлкүнүн, суусардын терилерин илүү менен бир катарда кылыч, найза, калкан жабдыктарын жайгаштырып комузду эң жогорку жерине илип коюшкан. Айтымдарда комуз чүпрөк-мата менен оролуп, жылуу калмалган. “Той тамашага барганда Токтогул койнунан комузун алып эл алдында ырын ырдап калчу”, деп айтылганы бекеринен эмес. Комузду ушул күндө да маданият-чыгармачылык менен алектенген инсандар, колунда бар адамдар үйдүн көркү, “орнамент”, “логотип” сыяктуу пайдаланып келет. Чындыгында ошондой, комузсуз үйдөгү той-тамаша көркүнө келчү эмес, мына ушул себептен комуз барктуу орнамент болгон [8].

Комуз коңур үнү, мукамдуу назик добушу менен элге жаккан. Анын нечен кылымдарды карытып, көптү көрүп, көп жашоосун, өмүрүн элден алып келгендиги кылдарынын боздоп, сайрашында, комуздун үнү аркалуу кыргыз улутунун тарыхындагы оош-кыйыштары байкалат. Мүмкүн, ошол себептен да улуттук аспап катары сакталып ар бир күүлөрүндө мифологияны, доордун үнүн сакталып келе жаткандыр.

Мифология улуттук башат катары руханий дөөлөттөрдүн изин даңазалоочу күч, таянч катары каралат. Өтүмүштүн жаралышына себеп катары да мифти кармансак болот. Анын руханий куралдары катары дин, эпос, жамак, жомок жана тамсилдер кызмат кылат. Алсак, “Манас” эпосун философиялык, филологиялык, педагогикалык, мифологиялык, ж.б. багыттары, андагы эпизоддор, болмуш жөнүндөгү үзүндүлөр, эпостук каармандардын эрдиги, кайгылары, жеңиштери, акылмануулугу, осуяты сыяктуу түгөнгүс байлыктар бар экендиги билим берүү системасында кеңири баяндалып келүүдө. Кыргыздын бактысына жаралган эпостун жазма маданиятка айланышы улуттун дагы бир “ыйык” китебинин жаралышына түрткү болду. Бул китептин өзөгүндөгү “Манастын баатырдык сапаты”, “Каныкейдин арманы”, “Манастын түшү”, “Манастын кырк чоросу”, “Алманбеттин арманы” жана башка түгөнгүс ырым-жырым жана каада салтка байланышкан уламыштар жана той аземдердин деми комуздун, домранын коштоосунда болгондугунда. Манас эпосун жазма маданиятта даңазалаган көлөмдүү китептерибиз да комуз сыяктуу китеп сүйүүчүлөрдүн китеп текчесинин эң үстүнкү секичесинен орун алган.

Жыйынтыктап айтканда, түрк элдердин ичинен кыргыз эли Манас менен комузду, дин менен мифологияны жаралуудагы өзүнө таандык багыттагы “бренд” катары даңазалап, зоболосу бийик руханий байлыгы сыпатында карманышып келет. Демек, бул руху күчтүү комуздун күүлөрү, Манас эпосундагы эпизоддор, сыйынган диний ишенимдер ар дайым бийик жана таза жерде туруусу абзел. Ал аркылуу элибизде маданияттын баркы бара-бара жайылып, калктын тарыхын сактап келген ата мурас аспап-эмеректери материалдык эмес (бейзаттык) маданий мурастар тизмесине кирип, канчалаган чебер

комузчу, манасчылар тарых барагында аттын кашкасындай таанымал болуп, эл ичинде сакталып келүүдө.

Пайдаланылган адабияттар

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Фрунзе, Кыргызстан, 1990.
2. Антипина К.И. Народное искусство киргизов. Вып.1,2. Фрунзе, 1970, 1977.
3. Антипина К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов. Ф., 1962.
4. The history of the songs and melodies of the komuz after T. Satylganov // Bulletin of Osh State University. – 2019. – No. 2. – P. 45-53. – EDN TRQMRU.
5. Дуйшоева, Б. С. Комуз аткаруучулук өнөрүнүн мүнөздүү белгилери / Б. С. Дуйшоева // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – No. 2-4. – P. 32-40. – EDN XQEELJ.
6. Жоробекова Э., Токтосунова А.И., Токтосунова Г.И. Наследие кыргызов в контексте культурного разнообразия или Горный оазис на Великом шелковом пути. Б., 2008
7. Абдимиталип Уулу, Н. “Диван Лугат ат-түркө” кездешкен музыкалык терминдер / Н. Абдимиталип Уулу, Ш. Ж. Жапаралиев // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология. – 2023. – No. 1(1). – P. 1-11. – DOI 10.52754/16948874_2023_1(1)_1. – EDN ВУУЕТН.
8. Боронбаев, А. Ж. Фольклор - улуттук өнөрдүн көрөңгөсү / А. Ж. Боронбаев, А. И. Калыбеков // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология. – 2023. – No. 2(2). – P. 28-33. – DOI 10.52754/16948823_2023_2(2)_5. – EDN VEOBSG.
9. Искусство в Кыргызстане. Б., АУБ, 2009.
10. Искусство кочевников. Б., Раритет, 2008.
11. Массон В.М. Древний Кыргызстан: процессы культурогенеза и культурное наследие. Б., 2003.